

Дмитро Гордієнко

ДЕОКУПАЦІЯ КРИМУ Й ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

Події весни 2014 року – російська анексія Криму та агресія на сході України з усією очевидністю виявили слабкі місця в системі національної безпеки України, невід’ємною складовою якої є культура, насамперед система історичної свідомості населення. Сама російська агресія була забарвлена в історичні концепти, фактично подавалась як битва за історію, за відновлення уявного минулого. Так, Крим фігурував як ісконноросійська територія, яка належить Москві на праві завоювання кінця XVIII ст. Попри те, що для початку XXI ст. цей аргумент сам по собі не є прийнятним, він демонструє неоімперські тенденції російської зовнішньої політики, коли про жодні права корінних народів не йдеться. Так само і на Донбасі розігрувалась історична карта “Недоросії”, апелюючи до абсолютно неіснуючих історичних реалій.

При цьому, схиблена історична свідомість проявилась не лише у частини населення, яка піддалась російській пропаганді, – сепаратистів, а й, на перший погляд, патріотично налаштованих мешканців центральної та західної України. Упродовж останньої російської окупації Криму та частини Донбасу час від часу лунають різноманітні заклики про зречення частини території, звинувачення в зрадництві всіх мешканців окупованих регіонів тощо, що не лише є неконституційним, а й показує нерозуміння інтегративної цілісності всієї України, що значною мірою зумовлено несвідомими, а у випадку Табачника, Квіта та їх послідовників свідомими спотвореннями українського минулого.

Окупація Криму, порівняно з Донбасом, відбулась менш драматично, однак саме кримський приклад зі всією очевидністю демонструє провали не лише в державній політиці, а й культурній, у тому числі недопрацювання як громадських інституцій, так і наукових та різноманітних паранаукових інституцій. Власне кримський досвід і є чіткою моделлю для зрозуміння ситуації в багатьох інших, насамперед порубіжних регіонах України. Зрозуміння ж проблеми у всій її глибині й має сприяти її вирішенню, у даному випадку – деокупації Криму та окупованих районів Донбасу.

Можна говорити про внесок і місце у цьому питанні всіх соціогуманітарних дисциплін, однак, виходячи з власної кваліфікації і того,

що саме історія є інтегральною дисципліною, зупинюсь саме на історичних аспектах.

Серед найвагоміших упущень сучасної української історіографії щодо Криму можна виділити такі:

1) Крим майже не розглядався як невід’ємна частина української історії. Він виступав зовнішнім фактором, інколи в категоріях суто негативного змісту. Попри те, що власне з Криму розпочинається шкільних курс української історії – власне з грецьких колоній південної України, далі кримський сюжет не знаходить свого продовження в дидактичній схемі історії України. Така ж ситуація і з університетськими курсами історії України, як пропедевтичного курсу, так і спеціальних курсів історичних факультетів. Таким чином, з історії України випадають такі складові, як, наприклад, візантійський Крим, князівство Теодоро, історія кримських татар, караїмів, італійські колонії тощо. І навіть грецький сюжет не має продовження за межами античності, що призвело до такого спотворення сучасної дійсності, коли кримські греки історично і юридично розглядаються як нацменшина, а не корінний народ, попри те, що їх історія в Криму складає понад дві тисячі років і при тому, що назва “греки” не є самоназвою, а є зовнішнім окреслення народу, що відображає власне російське розуміння православного населення півострова кінця XVIII ст.

2) Становлення української історичної науки відбувалось у рамках загальноросійської, відтак з останньої перейшла й низка оціночних суджень щодо певних етапів української історії. Серед них погляд на Кримський Ханат, особливо в дидактичній історіографії, як антагоніста України – Гетьманщини, коли увага акцентується на воєнному протистоянні. У той же час фактів мирного співіснування і взаємовпливу культур було більше, як і багато є яскравих прикладів союзів проти спільних ворогів, у тому числі Росії. Так, можна навести приклад союзу Михайла Дорошенка, Богдана Хмельницького з Кримом, антимосковський українсько-кримський союз 1709 р. та інші. У “Конституції” гетьмана Пилипа Орлика 1710 р. між іншим проголошувалось:

“Оскільки нам завжди потрібна сусідська приязнь Кримської держави, від якої не раз засягало допомоги Військо Запорозьке для своєї оборони, отож, скільки під сей час буде можливо, має ясновельможний гетьман із найяснішим ханом, його милістю, кримським дбати через послів про відновлення давнього з Кримською державою братерства, військової колегатії та підтвердження постійної приязні, на яку оглядаючись, довколишні держави не наважувалися б бажати уярмлення собі України і її

будь у чому насильствувати. А після закінчення війни, коли Господь Бог посприє, при бажаному і задовільному для нас мирі, новообраному гетьманові осісти в своїй резиденції, а по тому кріпко й невсипуще стеретти того. Має він бути зобов'язаний посадою свого уряду, аби ні в чому приязні та побратимства з Кримською державою не порушували свавільні легковажні люди з нашого боку, які звикли розривати і руйнувати не тільки суцідську згоду та приязнь, а й мирні союзи”¹.

Власне, на землях Кримського Ханату існувала й Олешківська Січ, що вже, здавалося б, мало зруйнувати цей російський міт. З іншого боку, силові засоби вирішення найрізноманітніших питань загалом були притаманні суспільству ранньомодерної доби і застосовувались навіть у вирішенні спірних питань християнськими владиками.

З іншого яскравого прикладу слідування російській історіографії, можна назвати оцінку Кримської війни. Якщо для російської науки – це війна майже священна, то для української – елемент національно-визвольної, позаяк українське питання – питання створення Української держави порушувалось саме у таборі союзників, де були створені і козацькі підрозділи Михайла Чайковського, що брали участь у бойових діях проти російських військ². Таким чином український і російський текст Кримської війни знаходиться по різні боки фронту.

3) І на сьогодні в українській гуманітаристиці побутує російська схема, коли історія Криму починається з кінця XVIII ст. – з часу першої російської окупації півострова. Тим самим українській гуманітаристиці нав'язується спільний з Росією історичний міт Криму, коли викреслюються з його історії корінні народи, насамперед кримські татари та греки. Така схема притаманна і низці так званих “неросійських”, у той же час промосковських текстів сучасної української гуманітаристики.

4) Кримська археологія, з “легкої” руки Петра Толочка, майже цілковито була віддана на дослідження, а фактично пограбування пам'яток археології Криму, російським науковим та паранауковим установам. Навіть нечисленні українські експедиції діяли як спільні українсько-російські. Це спричинило й до того, що в Україні на належному рівні не розвивалось і українське антикознавство та візантиністика.

5) Останнє призвело до того, що кримська історія досліджувалась майже винятково кримськими та російськими дослідниками, у кращому разі в рамках “краєзнавства”. Більшість часописів, присвя-

¹ Т. Чухліб, *Секрети українського полівасалітету. Хмельницький – Дорошенко – Мазепа*, К. (Видавничий дім “Кієво-Могилянська академія”) 2011, с. 280–281.

² Див. вип. II збірки “Наш Крим”.

чених кримській минувшині, виходили або в Росії, або ж безпосередньо в Криму, будучи майже винятково російськомовними, тим самим розвиваючи як російський науковий дискурс, так і формуючи проросійський світогляд широкого кола реципієнтів. Як приклад можна навести московський часопис “Северное Причерноморье в средние века”, вже сама назва якого проголошує не лише Крим, а все північне узбережжя Чорного моря російською територією. Лише останнім часом, у березні 2014 р., під час розгортання подій окупації Криму був заснований наш кримознавчий часопис “Наш Крим” в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної Академії Наук України. До того ж, це перший загальнодержавний часопис, в якому кримськотатарська мова визнана як офіційна, при тому у латинській транскрипції. На сьогодні часопис вже має певний успіх, про що свідчать крайньо негативні реакції в Росії і інтелектуальні крадіжки в Україні³.

Таким чином, окупація Криму та частини Донбасу чітко сформулювала перед українською історичною наукою такі основні завдання:

1) повернення до методологічного підходу Володимира Антоновича – до порегіонного дослідження історії України від давнини до сьогодення. Однак, В. Антонович виходив з позиції етноцентризму і звертав увагу на етнічні українські землі. Проте вже М. Грушевський підійшов з державницької позиції і запропонував як українську етнічну схему – “Історію українського народу”, так і державну – “Історію України-Руси”, куди чітко включив Крим та його історію, у тому числі античний, середньовічний та ранньомодерний Крим, включив історію кримських татар, як окрему, самобутню, і в той же час як невід’ємну складову української політичної історії. Тим самим М. Грушевський і заклав підвалини до формування української поліетнічної політичної нації. Цей приклад показує нерозуміння й незасвоєння сучасною українською історіографією наукового спадку М. Грушевського.

2) Дослідження кримського минулого має набути україноцентричного підходу. Це зумовлено не лише державним класифікатором професій, а й історичними реаліями. Ніколи в історії Крим не був самодостатньою частиною, відірваною від материкової України. Найяскравіший приклад – Кримський Ханат, територія якого зовсім не обмежувалася Кримським півостровом, а виходила далеко за його

---

³ Мається на увазі однойменний проект С. Громенка, виданий під егідою т. зв. “Інституту національної пам’яті” В. Вятровича: *Наш Крим: неросійські історії українського півострова*, упоряд. С. Громенко; Український інститут національної пам’яті, К. (К.І.С.) 2016, 313 с.

межі, включаючи до свого складу й землі південної та південно-східної України. Такий підхід не лише повертає кримську історію у свої межі, а й наповнює історичним змістом історію південної України, періоду до російської окупації другої половини XVIII ст. Варто наголосити, що україноцентричний, а не суто киевоцентричний підхід має бути поширений на дослідження всієї України, частина регіонів якої в різний історичний період не завжди була тісно пов'язана з Києвом, як наприклад, Закарпаття, Буковина, південна Бессарабія тощо.

3) Особливі завдання стоять перед українським джерелознавством та археографією. Як показав досвід трьох років праці над проектом “Крим в історії України”, українські архівосховища, у тому числі обласні, місять значний пласт “кримських” матеріалів, що дає змогу більш глибоко і на джерельній базі дослідити кримську історію. При цьому, дослідження показують кримськотатарський елемент як невід’ємну складову історії всієї України, включаючи північну та західну Україну, починаючи з півзньосередньовічного часу і ранньомодерної доби. Міцне джерельне підґрунтя кримської історії – найкраща протитрута російській пропаганді. Осмислення та переосмислення минулого у всій його палітрі – найкраща запорука майбутнього розвитку України, позбавленого етнічних, регіональних та інших стереотипів. При цьому археографічні публікації мають не лише полегшити доступ до джерел української та зокрема кримської історії, а й залучити до досліджень якнайширше коло фахівців, тим самим включити кримський текст у широкий науковий дискурс на всій території України та за її межами. У цьому плані вже зроблені перші вагомні кроки. Як приклад, можна навести корпусну публікацію джерел “Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015)” (Київ, 2016) за редакцією Олега Бажана, що мала як науковий, так і суспільний резонанс.

Адекватна, інтегративна модель українського минулого є базовою підставою формування в Україні громадянського, демократичного суспільства, відповідального перед собою і державою. Розуміння суспільством територіальної, економічної, історичної та культурної цілісності України – невід’ємна запорука державної незалежності, а в даному випадку – відновлення територіальної цілісності України.

Таким чином, розвиток України у всіх складових, насамперед науковій та освітній, що має створити міцний фундамент для розвитку держави, суспільства й політичних інституцій, дасть запоруку не лише успішного повернення окупованих Росією Криму та територій Донбасу у склад України, а й успішному їх ре-інтегруванню, забезпечить цілісність держави, поверне Україну в Україну.